

MACIEJ MIKUŁA
(KRAKÓW)

*Na marginesie edycji miejskich ksiąg kryminalnych.
Prawo pisane i dzieła prawnicze
w praktyce sądu krakowskiego i dobczyckiego*

*Artykuł dedykuję Profesorowi Wacławowi Uruszczakowi –
mojemu Nauczycielowi i Mistrzowi*

1. Wprowadzenie; 2. Akty prawne i autorytety prawnicze powoływane w sądach Krakowa i Dobczyc;
3. Problem stosowania prawa spisane w sądach miejskich; 4. Podsumowanie.

1

W ostatnich latach w ramach serii Fontes Iuris Polonici ukazało się kilka tomów źródeł. Trzy z nich to księgi kryminalne miasta Krakowa z lat 1554–1625¹, 1589–1604² oraz lat 1630–1633 i 1679–1690³, wydane przez zespół kierowany przez Wacława Uruszczaka (Maciej Mikuła, Krzysztof Fokt, Anna Karabowicz). Ponadto w serii ukazała się księga kryminalna miasta Dobczyc z lat 1699–1737, opracowana przez M. Mikułę⁴. Nie są to jedyne wydane dotychczas księgi kry-

¹ *Księga kryminalna miasta Krakowa z lat 1554–1625*, oprac. i wyd. W. Uruszczak, M. Mikuła, A. Karabowicz, Kraków 2013 (Fontes Iuris Polonici. Prawo Miejskie, t. I) (dalej: FIP I). Wydanie zostało zrealizowane w ramach projektu badawczego finansowanego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego nr N N110 094436.

² *Księga kryminalna miasta Krakowa z lat 1589–1604*, oprac. i wyd. W. Uruszczak, M. Mikuła, K. Fokt, A. Karabowicz, Kraków 2016 (Fontes Iuris Polonici. Prawo Miejskie, t. III). Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2011/03/ B/HS5/00654.

³ *Księgi kryminalne miasta Krakowa z lat 1630–1633, 1679–1690*, oprac. i wyd. W. Uruszczak, M. Mikuła, K. Fokt, Kraków 2016 (Fontes Iuris Polonici. Prawo Miejskie, t. IV) (dalej: FIP IV). Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2011/03/ B/HS5/00654.

⁴ *Księga kryminalna miasta Dobczyc 1699–1737*, oprac. i wyd. M. Mikuła, Kraków 2013 (Fontes Iuris Polonici. Prawo Miejskie, t. II) (dalej: FIP II). Wydanie powstało w ramach projektu

minalne – można tu wspomnieć edycje Franciszka Piekosińskiego, Oswalda Balzera, Bożeny Wyrozumskiej, W. Uruszczaaka i Rafała Kosińskiego⁵. Cztery księgi kryminalne wydane w serii *Fontes Iuris Polonici* obejmują chronologicznie okres niemal dwustu lat (1554–1737), tym samym umożliwiają studia porównawcze w wielu aspektach: prawa karnego materialnego, procedury, funkcjonowania kancelarii miejskiej, sprawności aparatu ścigania, mentalności społeczeństwa staropolskiego, przestępczości, kultury materialnej, historii języka, historii Krakowa i innych miejscowości, dziejów mniejszości religijnych i etnicznych – i wielu innych.

Jedną z kluczowych kwestii dotyczących prawa miejskiego doby przedrozbiorowej jest doprecyzowanie stosowanych w praktyce źródeł normatywnych. W przypadku prawa karnego w ostatnich kilku latach był to problem podejmowany przez Mariana Mikołajczyka, Grzegorza M. Kowalskiego i M. Mikułę⁶. M. Mikołajczyk wskazywał w swej monumentalnej monografii miejskiego

badawczego „Edycja księgi kryminalnej miasta Dobczyc (1699–1737), APKr. dep. 67” finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki w latach 2011–2013, umowa nr UMO-2011/01/N/H55/01150. Kolejną wydaną w serii księgą jest opracowana w ramach projektu finansowanego z Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki „*Fontes iuris Lusatiae Superioris vetustissimi*: edycja krytyczna najstarszej księgi sądowej miasta Zgorzelca z lat 1305–1416” (nr 12H 13 0442 82) *Najstarsza księga miejska zgorzelecka 1305–1416 (1423). Edycja i komentarz*, cz. 1, oprac. i wyd. K. Fokt, Ch. Speer, M. Mikuła, Kraków–Görlitz 2017 (*Fontes Iuris Polonici*. Prawo Miejskie, t. V).

⁵ *Akta Sądu kryminalnego kresu muszyńskiego z lat 1647–1765*, wyd. F. Piekosiński, [w:] *Starodawne Prawa Polskiego Pomniki*, t. IX, Kraków 1889, s. 321–395; *Regestr złoczyńców grodu sanockiego 1554–1638*, wyd. O. Balzer, Lwów 1891 (Materiały Historyczne, t. I); *Księga proskrypcji i skarg miasta Krakowa 1360–1422. Liber proscriptio et querelarum civitatis Cracoviensis 1360–1422*, wyd. B. Wyrozumska, Kraków 1996 (*Fontes Cracovienses*, t. 9); *Acta maleficorum Wisniciae. Księga złoczyńców sądu kryminalnego w Wiśniczu (1629–1665)*, oprac. i wyd. W. Uruszczaak przy współpr. I. Dwornickiej, Kraków 2004; *Acta Nigra Maleficorum Wisniciae (1665–1785). Księga Czarna Złoczyńców Sądu Kryminalnego w Wiśniczu (1665–1785)*, oprac. i wyd. W. Uruszczaak, przy współpr. B. Migdy, A. Karabowicz i A. Uruszczaaka, Kraków 2010. Zob. M. Mikołajczyk, *O miejskich księgach czarnych i ich wydawaniu uwag kilka*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2005, t. LVII, z. 2, s. 413–424; *Księga złoczyńców albo Akta sądu koniecznego gajonego żywieckiego z lat 1589–1782*, wydał, komentarzem i indeksami opatrzył R. Kosiński, wstępem poprzedził Marian Mikołajczyk, Żywiec 2014 (Źródła do Historii Ziemi Żywieckiej, t. 1: Wiek XIV–XVIII, wolumen 3) (pierwsze wydanie źródła: *Akta spraw złoczyńców miasta Żywca*, [w:] S. Szczotka, *Materiały do dziejów zbójnictwa góralskiego z lat 1589–1782*, Lublin–Łódź 1952 (Archiwum Etnograficzne, nr 3)); zob. także recenzję tego wydawnictwa: M. Mikuła, „Studia Źródłoznawcze” 2015, t. LIII, s. 233–235.

⁶ M. Mikołajczyk, *Proces kryminalny w miastach Małopolski XVI–XVIII wieku*, Katowice 2013; G.M. Kowalski, *Zwyczaj i prawo zwyczajowe w doktrynie prawa i praktyce sądów miejskich karnych w Polsce XVI–XVIII w.*, Kraków 2013, s. 121–127; M. Mikuła, *Prawodawstwo króla i sejm dla małopolskich miast królewskich (1386–1572). Studium z dziejów rządów prawa w Polsce*,

procesu kryminalnego, że w praktyce wykorzystywane były zarówno wprost akty normatywne (jak *Zwierciadło saskie* i *Constitutio Criminalis Carolina*), jak i opracowania pisarzy-prawników, z Bartłomiejem Groickim, Jodokiem Damhouderem i Benedyktem Carpzovem na czele⁷. Tymczasem studia G.M. Kowalskiego wykazały łamanie przepisów prawa magdeburskiego na rzecz stosowania zwyczajowych rozwiązań lokalnych, nawet jeśli powoływano numer artykułu prawa spisanego. W ostatecznej konkluzji stwierdził nawet: „Zwyczaj stanowił podstawowe źródło polskiego prawa miejskiego w okresie od XVI do XVIII wieku”⁸. Niewątpliwą zasługą wspomnianego autora jest to, że przestrzega on przed ignorowaniem roli zwyczaju i prawa zwyczajowego, których obecność w nowożytnej kulturze prawnej była niewątpliwa. Studia M. Mikuły nad okresem jagiellońskim nakierowane były na wyjaśnienie roli króla i prawodawstwa sejmowego w kształtowaniu – by posłużyć się słowami B. Groickiego – polskiego prawa miejskiego⁹.

2

Prace nad przygotowaniem wspomnianych edycji kryminalnych ksiąg miejskich w serii *Fontes Iuris Polonici* pozwoliły na szczegółową analizę wszystkich wzmiankowanych podstaw wyrokowania oraz konfrontację ich z treścią powoływanych przepisów lub opracowań pisarzy-prawników. W tabeli 1 zestawiono przypadki wyraźnego powołania się na brzmienie przepisów lub tekst opracowań pisarzy-prawników.

Kraków 2014, s. 291–298. Niezmiennie niezwykle cenne pozostają monografie autorstwa Wiktolda Maisla oraz Danuty Janickiej, zob. w szczególności: W. Maisel, *Sądownictwo miasta Poznania do końca XVI wieku*, Poznań 1961; *idem*, *Poznańskie prawo karne do końca XVI wieku*, Poznań 1963; *idem*, *Prawo karne w statutach miast polskich do końca XVIII wieku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1974, t. XXVI, z. 2, s. 99–117; D. Janicka, *Prawo karne w trzech rewizjach prawa chełmińskiego z XVI wieku*, Toruń 1992.

⁷ W. Uruszczak, *Model procesu karnego według Practica nova imperialis Saxonicae rerum criminalium Benedykta Carpzowa* (†1666), [w:] *Zasady procesu karnego wobec wyzwań współczesności. Księga ku czci Profesora Stanisława Waltosia*, zespół redakcyjny: J. Czapska, A. Gaberle, A. Świątłowski, A. Zoll, Warszawa 2000, s. 154–165; M. Mikołajczyk, *Proces kryminalny...*, s. 474–475.

⁸ G.M. Kowalski, *op. cit.*, s. 167.

⁹ B. Groicki, *Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburskiego w Koronie Polskiej*, red. K. Koranyi, Warszawa 1953, s. 24 (Biblioteka Dawnych Polskich Pisarzy-Prawników, t. 1).

Tabela 1. Powoływanie źródeł normatywnych i pism pisarzy-prawników w księgach sądowych karnych Krakowa (1630–1633, 1679–1690) i Dobczyc (1699–1737)

Numer zapiski	Powoływana podstawa	Okoliczność powołania podstawy	Treść podstawy
Sąd miejski krakowski			
FIP IV, nr 17 z 7 VIII 1630	Konstytucja <i>O tumultuach</i> (1593)	Uzasadnienie wyroku: „Iudicium Compositum eo attento, quod de praescripto statuti Torunensis, ad quem praesens actio instituitur, appellationem a sententia conformi non esse admissibilem constet [...]”.	obszerna konstytucja o tumultach, zob. wydanie: <i>Volumina Constitutionum</i> , t. II: 1550–1609, vol. 2: 1587–1609, przyg. do druku S. Grodziski, Warszawa 2008, s. 198.
FIP IV, nr 19 z 14 VIII 1630	Konstytucja <i>O tumultuach</i> (1593)	konstytucja podana jako podstawa postępowania	<i>ibidem</i>
FIP IV, nr 19 z 14 VIII 1630	Konstytucja <i>O sądach mieszanych</i> (1519)	konstytucja podana jako podstawa postępowania	obszerna konstytucja o sądach mieszanych miejsko-grodzkich, zob. wydanie: <i>Volumina Constitutionum</i> , t. I: 1493–1549, vol. 1: 1493–1526, przyg. do druku S. Grodziski, I. Dwornicka i W. Uruszczak, Warszawa 1996, s. 328–329.
FIP IV, nr 30 z 14 VI 1633	<i>Ius municipale...</i> (oprac. Paweł Szczerbic, 1581)	Uzasadnienie wyroku: „Et quoniam illicita arma lex graviter vetat inculpatusque illicitis armis videlicet cultro contra actorem usus est, pro quo iuxta praescriptionem Iuris Municipalis Articulo 85 capitales promeruit poenas, ideo ut tantum condignis poenis eluatur crimen, decrevit quatenus actor, tanquam de iure proprior inculpatus convincat iuramento corporali in eam rotam praestando: «Iż mu ranę w bok takową nożem zadawszy obwiniony umyślnie zada[ł]»”.	Art. 85: „Jeśliby się dwa spółnie, jeden mieczem a drugi nożem ranili, i obadwa by zaraz do sądu przyszli i na świeżym uczynku nakazano by szranki przez dekret, tedy za ranę nożową ma być gardło sądzon ten, który ją zadał” (P. Szczerbic, <i>Ius Municipale, to jest Prawo Miejskie Majdeburskie nowo z łacińskiego i z niemieckiego na polski język z pilnością i wiernie przełożone</i> , wyd. G.M. Kowalski, Kraków 2011, s. 229 [Bibliotheca Iagiellonica. Fontes et Studia, t. 20]).

Numer zapiski	Powoływana podstawa	Okoliczność powołania podstawy	Treść podstawy
Argumentacja stron procesowych przed sądem miejskim krakowskim			
FIP IV, nr 115 z 21 XI 1680	brak wprost podanej podstawy, zapewne <i>Ius municipale...</i> (oprac. Paweł Szczerbic, 1581)	Argumentacja obrońcy: „Confessata też nullitatis są, bo samo prawo Saxonum dicit, iż fur, etiamsi moriatur, non posset convincere alium”.	Art. 4: „Ci tedy, którzy prawo swe utracili, rozmaici są. Jedni są, którzy jąka zmażę odnoszą na sławie i na poćciwości, którzy o kradzieństwo ugodę czynią, jako są złodzieje, zbójcy etc.” – odesłanie do Zwierciadła saskiego, ks. I, art. XXXVII, XXXVIII, LXV; ks. III, art. XVI, LXX (<i>ibidem</i> , s. 35).
FIP IV, nr 310 z 26 III 1685	brak wprost podanej podstawy, zapewne Bartłomiej Groicki, <i>Porządek sądów...</i> (I wyd. 1559)	Argumentacja obrońcy: „Inculpati in vim duplicationum per defensorem suum nobilem Rogaleński inferunt, iż pars actorea nie może torturas expectere, bo non probat quidquam commissi criminis. Druga, że ich aetas relevat a vigore eiusmodi inquisitionis, jako prawo opisuje, minores 14 annis, a ci ledwie mają po lat dziesięci, zaczym petunt ut supra”.	„Przed męceniem złooczyńców te rzeczy trzeba pilnie baczyć. Naprzód aby żaden w katowskie ręce na mękę ie był zdany, ażby były pewne a dostateczne przeciw niemu znaki złoczynstwa, a dowody niejake” (B. Groicki, <i>Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburskiego w Koronie Polskiej</i> , Kraków 1616, s. 210–211); „Żaden na którego są pewne dowody a znaki nie może być wolen od męki, jedno ten, którego prawo pisane czyni wolnym [...] Młodszy niż czternaście lat, którzy pręgi miotłami mają być karani” (<i>ibidem</i> , s. 216).
FIP IV, nr 49 z 7 X 1679	Andrzej Lipski, <i>Practicarum Observationum...</i>	Argumentacja instygatora: „Triplicando, instigator producit, iuxta [praescripta] reverendissimi Lipsii et Damuderii, że qui animo occidendi vulnerat, pro homicida censetur; daleko więcej, kiedy chciała właśnie zabić, tylko że nie mogła”.	„Nam occidendi animo vulneraverit, dubium non est, quod puniatur ut homicidia” (A. Lipski, <i>Practicarum Observationum ex Iure Civili et Saxónico... centuria prima</i> , Rigae 1602, LXXXVI, 2, s. 402).

Numer zapiski	Powoływana podstawa	Okoliczność powołania podstawy	Treść podstawy
	Joost de Damhouder, <i>Praxis rerum...</i>		„Veluti si quis hominem non occidat, sed tantum vulneraverit, eo tamen animo, ut occidere posset, is pro homicida dammandus est [...]” (J. de Damhouder, <i>Praxis rerum criminalium</i> , Antverpiae 1570, LXVII, 13, s. 161).
FIP IV, nr 524 z 20 VI 1690	Joost de Damhouder, <i>Praxis rerum...</i> <i>Julii Clari patritii Alexandrini...</i>	Argumentacja instygatora: „Ideo eundem inculpatum poenis in legibus descriptis morte puniendum esse, nimirum pro atrocitate criminis in exemplum aliorum ad deterrendum a similibus facinoribus, per equum trahendum ad locum supplicii deducendum et morti damnandum rotisque implicandum, licet rigor legum antiquarum in tales parricidas cuti cum gallo, cane, symia et cato includendos et in profundis maris sive cuiusvis aquae mittendos et praescribant autoritateque legum, ut pote Jodoci Damhouderis atrocius esse crimen extinguere hominem veneno quam gladio, in <i>Praxi Rerum Criminalium</i> C. 74 descibentis, et Julii Clarii, eo in casu, si maritus uxori venenum dederit, licet quae evaserit, ut parricidam poenam demereri, petens ut supra ex agnitione facti puniri”.	cały rozdział LXXVIII dzieła Damhoudera poświęcony otruciu, które karane jest ścięciem mieczem (<i>ibidem</i> , s. 170). „Et ita iudicavit senatus in causa cuiusdam medici, qui uxori venenum dederat, et fuit ei caput imputatum” (<i>Julii Clari patritii Alexandrini... Opera Omnia</i> , Francoforti 1596, lib. V, s.v. <i>Homicidium</i> , 13, s. 46).
FIP IV, nr 190 z 11 IX 1683	Benedict Carpzov, <i>Practicae novae...</i>	Argumentacja instygatora: „Actor replicando adduxit auctoritatem legis ex Carpzovio, że kiedy znajduje się infans in cloaca vivus, tedy ma subici torturis, i że meretur poenam gladii, zaczym pro indaganda veritate petit eandem torturari”.	„Primus casus est, quando infantes in locum solitarium, et a conspectu hominum remotum, abjiciuntur, ea intentione et proposito, quo inedia consumantur et moriantur; tunc eventum subsequuto, exponents poena legis Corneliae de siccariis,

Numer zapiski	Powoływana podstawa	Okoliczność powołania podstawy	Treść podstawy
			nempe gladio, puniendi sunt” (B. Carpzov, <i>Practicae novae Imperialis Saxonicae rerum criminalium pars prima</i> , Lipsiae 1739, X, 5, s. 40 i dalsze ustępy tej kwestii 6–9, s. 40–41)
FIP IV, nr 200 z 11 IX 1683	brak wprost podanej podstawy, zapewne Benedict Carpzov, <i>Practicae novae...</i>	Argumentacja instygatora: „Iż effragit carceres i z nich uciekł, ten zaś de expresso iure, że fuga facit reum. Jest znaleziony przy nim klucz od pańskiej izby, ante acta vita jego zła jest i fama”.	Liczne fragmenty poświęcone uczieczce z więzienia, w tym: „quae fugientem accusat, et in suspicionem sceleris adducit”; „Etsi enim fuga per se suspicionem criminis perpetrati contra fugientem faciat” (B. Carpzov, <i>Practicae novae imperialis Saxonicae rerum criminalium</i> , pars III, Wittenberg 1665, CXX, 60, s. 182; CXL, 49, s. 331 a także dalsze ustępy kwestii CXX [61–66] oraz CXI [35]).
FIP IV, nr 532 z [10 VII 1690]	Benedict Carpzov, <i>Practicae novae...</i>	Argumentacja obrońcy: „Na obwinionego nie ma więcej strona nad to, co sam tylko przyznał, et fur per ordinem punitur, gdy szkodę uczyni komu, a tu strona nie dowodzi szkody, za którą by miał być karany tenże obwiniony. Ubi ergo deest poena capitalis pro crimine, etiam nec torturae praecedere debent auctoritatem iuris ex Carpzovio allegat [...]”.	„Quae regula, ex verbis Edicti Divi Augusti desumpta, tria potissimum denotat: 1. Ut causa sit criminalis et delictum atrox. 2. Vere perpetratum. 3. Quod desint aliae probationes, nec veritas aliter haberi queat” (<i>ibidem</i> , CXIX, 2, p. 169).
FIP IV, nr 534 z 15 VII 1690	Benedict Carpzov, <i>Practicae novae...</i>	Argumentacja obrońcy: „[...] quod consors inculpati eundem intercedat et de sua instantia remittat, intulit ipsoque supplicii libello eiusdem consortis suae ad spectabilem Magistratum super liberationem mariti sui e carcere et ab ipsa causa supplicantis porrecto docuit non	„[...] conjugii, uxorem aut virum adulterum recipere volenti, hoc concedendum, ac poenam mortis eo casu reo remittendam esse” (B. Carpzov, <i>Practicae novae Imperialis Saxonicae rerum criminalium</i> , pars II, Wittenberg 1670, LV, s. 35).

Numer zapiski	Powoływana podstawa	Okoliczność powołania podstawy	Treść podstawy
		constare quoque de crimine et delicto corporis, nam et testes nonnulli, ut pote mulieres depositiones suas iuramento non comprobaverant ideoque earum testimonia non possunt operari et quoniam consors eidem marito ex parte sua remittit, ideo poena cessare debet, id auctoritate Benedicti Carpzovii parte 2 [...]”.	
FIP IV, nr 548 z 25 VIII 1690	Benedict Carpzov, <i>Practicae novae...</i>	Argumentacja obrońcy: „Ad torturasque non posse destinari, ex quo supplicium pro crimine non manet, quae non nisi ibi locum habent, dum adest crimen commissum, pro quo maneat suplicium vel poena corporis afflictiva auctoritate Benedicto Carpzov parte 3, quaestio 119 se tuendo, libertatem expetiit.”	zob. wyżej, przykład FIP IV, nr 532

Sąd miejski dobczycki

FIP II, nr 8 z 13 XII 1700	brak wprost podanej podstawy, lecz chodzi o: Bartłomieja Groicki, <i>Ten postępek wybran jest z praw cesarskich...</i> (I wyd. 1559)	Uzasadnienie wyroku: Kara za zabójstwo podwójciego: „A on ważył się z wierutnej i okrutnej złości, nie mając żadnej przyczyny do niego zabił i zamordował i rozciął okrutnie głowę siekierką na śmierć. Nie uważając na osobę urzędową ile sądową i miejską i bliźniego swego. Naprzód ażeby ręka ucięta była jemu na pośrodku rynku i przybita na bramie miejskiej i siekierka ażeby przybita była, którą zabił przy ręce, za to że się on ważył osobę urzędową zabić. A po tym na miejsce zwyczajne za bramą miejską ma być mieczem ścięty”.	Art. 82: „Kto zabije z gniewu albo z ukwapliwości, a nie ma żadnej innej na tho wymówki, ma ścięt być. A gdzieby kto zaczął jaką osobę, albo pana swego zamordował, albo też bliskiego jakiego przyjaciela, a krewnego swego: takowemu ma być przydano męki i utrapienia, targanim kleszczami rozpalonymi, albo końmi włożeniem, żeby srogością jakowego starania, drudzy się karali, a potym drudzy nie śmieli się takich złych rzeczy ważyć” (B. Groicki, <i>Ten postępek wybran jest z praw cesarskich...</i> , Kraków 1562, k. XLIII recto – XLIII verso).
----------------------------	--	---	--

Numer zapiski	Powoływana podstawa	Okoliczność powołania podstawy	Treść podstawy
FIP II, nr 15 z 15 IV 1704	brak wprost podanej podstawy, lecz chodzi o: Bartłomiej Groicki, <i>Ten postępek wybrany jest z praw cesarskich...</i> (I wyd. 1559)	Uzasadnienie wyroku: Kara za dzieciobójstwo: „na śmierć, ażeby była palem przebita i w ziemię zakopana albo też utopiona”.	Art. 80: „Biała głowa jeśliby która płód swój, który by już żywy był, a członki na nim było rozeznac zabiła, ta według obyczaju ma żywo być zakopana, a palem przebita. Wszakż przestrzegając tego, żeby druga za srogością takowego skaranja, w desperacyi nie przyszła, może być utopiona” (<i>ibidem</i> , k. XLI verso – XLII recto).

Źródło: opracowanie własne.

Zapis spraw kryminalnych w księgach krakowskich dostarcza nie tylko dowodów potwierdzających, że orzekanie odbywało się na podstawie prawa spisane. Równie interesujące jest powoływanie się stron procesowych na autorytety prawnicze. Sąd rady krakowskiej stosował zarówno konstytucje sejmowe z roku 1519 (mieszane sądy miejsko-grodzkie dla szlachciców oskarżonych o popełnienie zabójstwa w mieście) czy z roku 1593 (konstytucja o tumultach), jak i Weichbild magdeburgski (*Ius municipale Magdeburgense*), w polskim przekładzie Pawła Szczerbica, ewentualnie w wersji autentycznej, to jest w łacińskim druku Mikołaja Jaskiera. Jest to niezbity dowód, że rękopis rady miasta Krakowa z 1308 r.¹⁰, zawierający Weichbild magdeburgski w układzie stosowanym na ziemiach polskich w średniowieczu¹¹, odmiennym od wulgaty będącej podstawą dla Jaskiera i Szczerbica, w XVII w. nie miał znaczenia praktycznego. Badania M. Mikołajczyka wykazały, że nowożytny kryminalny proces miejski miał charakter kontradyktoryjny, z elementami inkwizycyjnymi¹². A zatem dwie spierające się strony musiały udowodnić swoje stanowisko. W tym celu pełnomocnicy sięgali zarówno bezpośrednio po tekst prawa (*Ius municipale Magdeburgense*), jak i pisma doktryny: Bartłomieja Groickiego, Benedykta Carpzova, Jodoka Damhoudera, Andrzeja Lipskiego i opracowanie Juliusza Clarusa *Patritii Alexandrini*... Korzystanie przez strony procesowe z wsparcia autorytetów czy z tekstów prawnych w XVII w. nie

¹⁰ Rękopis Biblioteki Jagiellońskiej nr 169.

¹¹ Dotychczas układ ten zwany był układem Konrada z Opola. Kwestię tę rozważam w opracowaniu: M. Mięka, *Prawo miejskie magdeburgskie (Ius municipale Magdeburgense) w Polsce XIV – pocz. XVI w. Studium o ewolucji i adaptacji prawa*, Kraków 2018, s. 31–32.

¹² M. Mikołajczyk, *Proces kryminalny...*, s. 568, 570–573.

może budzić zdziwienia, skoro istnieją XV-wieczne rękopisy zawierające wybory aktów prawa miejskiego do użytku przez osoby prywatne¹³.

Przejdźmy teraz do przywoływanych dwóch przypadków z Dobczyc. M. Mikołajczyk ostatecznie dowiódł, że w mniejszych miastach Małopolski dzieła Groickiego, przystępnie napisane w języku ojczystym, stanowiły źródło wiedzy o prawie¹⁴. Nie inaczej było w podbeskidzkich Dobczycach. W dwóch wyrokach powołano się na opracowanie Groickiego poświęcone *Constitutio Criminalis Carolina*. W obu tych przypadkach wyrok zgodny był z podstawą. Zabójstwo podwójciego uznano za zbrodnię kwalifikowaną – powinna być ona ukarana ścięciem, ale połączonym ze szczególnym udręczeniem. B. Groicki wspominał o męczeniu cęgami i ciągnięciu końmi. Sąd dobczycki uznał te formy udręczenia za przykładowe i w swoim zakresie orzekł inną, bardziej odpowiednią: obcięcie dłoni za podniesienie ręki na osobę urzędową. Dzieciobójczyni została z kolei skazana na karę alternatywną przebicia palem i zakopania żywcem, albo utopienia. Możliwości te przewidziane są także w dziele Groickiego. Tak orzeczony wyrok nie mógł być w praktyce wykonany, ale też nie miał być wykonany. Czystopis księgi dobczyckiej informuje, że wskutek interwencji pani dominialnej orzeczona kara została zamieniona na plagi oraz wygnanie ze wsi. Można śmiało przypuszczać, że taki scenariusz był z góry ustalony. Sąd miejski dobczycki orzekał zgodnie z prawem, a mocą dominialnej władzy sądowniczej pani Fitynkofowa ocaliła życie skazanej.

Wskazane przykłady nie dowodzą, że w sądach doby nowożytnej zawsze opierano się na prawie spisanim, ale jednocześnie potwierdzają, że odgrywało ono istotną rolę w miejskiej kulturze prawnej. Przyczyny sięgania w procesie kryminalnym do aktów prawnych innych niż korpus prawa sasko-magdeburskiego, a także okoliczności stosowania prawa zwyczajowego lub zwyczaju były wyjaśniane przez M. Mikołajczyka. Stwierdził on, że u progu czasów nowożytnych prawo sasko-magdeburskie w swej średniowiecznej postaci (opatrzone w glosy Zwierciadło saskie i Weichbild magdeburski) dostarczało regulacji nieadekwatnych do nowych czasów¹⁵. W szczególności postępowanie dowodowe oparte na przysiędze wespół

¹³ Takim rękopisem był zapewne tzw. rękopis Żegoty Pauliego, zawierający łaciński przekład ortyli magdeburskich, Weichbild w wersji Konrada z Sandomierza, wypisy z prawa chełmińskiego oraz wybór wilkierzy krakowskich. Zob. S. Estreicher, *Nieznanne teksty ortyli magdeburskich*, [w:] *Studia staropolskie. Księga ku czci Aleksandra Brücknera*, Kraków 1928, s. 118–126; M. Mikula, *Weichbild magdeburski w rękopisie Biblioteki Jagiellońskiej nr 4405*, [w:] *Nil nisi veritas. Księga dedykowana Profesorowi Jackowi Matuszewskiemu*, red. M. Głuszak, D. Wiśniewska-Jóźwiak, Łódź 2016, s. 147–159.

¹⁴ M. Mikołajczyk, *Proces kryminalny...*, s. 475.

¹⁵ *Idem*, „Stosując się do prawa wyraźnego...”. Podstawy prawne wyroków kryminalnych grodzkiego sądu miejskiego w latach 1702–1756, „Studia Iuridica Lubliniensia” 2013, t. 19, s. 202–203.

ze współprzysiężnikami było niewystarczające. Wspomniany badacz zauważył także liczne odrębności i sytuacje nieregularne w procesie kryminalnym miast prywatnych, jednakże obserwacje te nie pozwoliły na stwierdzenie, by wykształcił się odrębny model procesowy mniejszych miast prywatnych względem ośrodków królewskich¹⁶. Szczególne znaczenie miały interwencje w proces właścicieli tych miasteczek, zazwyczaj dokonywane *ad hoc*, bez wyraźnego oparcia w prawie¹⁷. A zatem nowożytny proces kryminalny kształtowany był przez różnorakie źródła spisane, normatywne i autorytety prawnicze, a także prawo zwyczajowe, zwyczaj i działania właścicieli miejskich, które w ogólności można określić mianem „zwyczajowego” wpływu na przebieg procesu.

3

Dyskusja nad katalogiem źródeł prawa stosowanego w miejskiej praktyce prawnej nie jest zakończona i wymaga badań przede wszystkim w zakresie prawa prywatnego, co do którego dysponujemy tylko częściowymi studiami. Wynika z nich jednak, że już średniowieczne władze miejskie stosowały spisane prawo małżeńskie majątkowe i spadkowe, a w przypadku konieczności zmiany dotychczas obowiązujących przepisów uchwalano wilkierz, który po zatwierdzeniu przez właściciela miasta zyskiwał moc przełamującą obowiązywanie dotychczasowych przepisów, nierzadko prawa sasko-magdeburgskiego¹⁸. Nakaz stosowania spisanego prawa prywatnego ferowany był w dekretach sądu wyższego prawa niemieckiego na Wawelu¹⁹. Badania XV-wiecznej praktyki tego sądu w zakresie spraw majątkowych kobiet, prowadzone przez Margret Obladen, również potwierdzają wyrokowanie zgodne z literą prawa spisanego, ale przynoszą także świadectwo odwoływania się do zwyczajów²⁰. Warto przytoczyć też wyniki studiów Urszuli Sowiny:

¹⁶ *Idem*, *Sądownictwo w miastach prywatnych w Polsce XVI–XVIII wieku. Problem odrębności postępowania w sprawach kryminalnych*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2016, t. LXXVII (specjalny), s. 419–421.

¹⁷ *Ibidem*, s. 420.

¹⁸ Zob. M. Miś, *O reformie prawa miejskiego w XVI wieku. Ciężkowicka uchwała o prawie prywatnym i administracji*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2013, t. 6, nr 3, s. 229–245; *idem*, *Statuty prawa spadkowego w miastach polskich prawa magdeburgskiego (do końca XVI wieku)*, „Z Dziejów Prawa” 2014, t. 7 (15), s. 33–63.

¹⁹ *Idem*, *Prawodawstwo króla...*, s. 300.

²⁰ M. Obladen, *Magdeburger Recht auf der Burg zu Krakau. Die güterrechtliche Absicherung der Ehefrau in der Spruchpraxis des Krakauer Oberhofs*, Berlin 2005, s. 206–207.

Dotychczasowe badania 612 testamentów wpisanych do krakowskich ksiąg sądowych (trzech testamentowych, a także do radzieckich, ławniczych i wójtowskich) do 1545 roku, w konfrontacji z regułami prawa magdeburskiego zebranymi w Weichbildzie magdeburskim (*Ius municipale*) oraz w Zwierciadle saskim (obejmującym prawo materialne prywatne i karne oraz prawo procesowe), uzupełnianymi w XV–XVI w. nowymi orzekałami ławników Magdeburga i lokalnymi, krakowskimi wilkierzami, wskazują, iż krakowskie rozporządzenia testamentowe mieściły się w granicach obowiązującego prawa. Co więcej, w wielu przypadkach były dodatkowym tych reguł potwierdzeniem²¹.

Trzeba dodać, że nie zawsze jednak przepisy prawa magdeburskiego były przestrzegane, czego dowodzą przypadki testamentów mieszczan województwa sandomierskiego opisane przez Katarzynę Justyniarską-Chojak²².

4

Wspomniane przykłady, zarówno z zakresu prawa karnego, jak i prywatnego, od XV w. po wiek XVIII, potwierdzają doniosłe znaczenie prawa spisane go w piśmiennej kulturze mieszczańskiej, koegzystującego w praktyce sądów karnych z prawem zwyczajowym oraz zwyczajem²³. Obraz źródeł prawa miejskiego w miastach Polski przedrozbiorowej był dynamiczny w czasie i składały się nań: adaptowane do potrzeb lokalnych prawo sasko-magdeburskie, prawodawstwo królewskie i sejmowe, prawodawstwo właścicieli miejskich, prawodawstwo miejskie w formie wilkierzy, instruktywne (i prawotwórcze) orzeczenia sądów wyższych z terenu Królestwa Polskiego, recypowane za pośrednictwem *Summa legum brevis levis et utilis* Mistrza Rajmunda oraz glos do Zwierciadła saskiego i Weichbildu magdeburskiego elementy prawa rzymskiego, inne prawa obce (jak *Constitutio Criminalis Carolina*), wreszcie zwyczaj i prawo zwyczajowe, to ostatnie niejednokrotnie przybierające formę spisaną w postaci wilkierzy miejskich. Z każdym źródłowym studium jesteśmy bliżej objaśnienia znaczenia fundamentalnego pojęcia podanego przez Bartłomieja Groickiego – „polskiego prawa miejskiego”. Jak trafnie wskazywał M. Mikołajczyk – jednego – ale nie zawsze jednolitego.

²¹ U. Sowina, *Testamenty krakowskie z przełomu średniowiecza i nowożytności wobec zasad dziedziczenia według prawa magdeburskiego*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2010, R. LVIII, nr 2, s. 186. Zob. także: M.T. Radomski, *Urząd krakowskiego wójta sądowego i jego rola w uwierzytelnianiu i przechowywaniu testamentów i inwentarzy pośmiertnych u schyłku średniowiecza*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2013, R. LXI, nr 2, s. 265.

²² K. Justyniarska-Chojak, *Spadkobranie w rodzinach mieszczańskich województwa sandomierskiego w XVII wieku*, [w:] *Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV–XX wieku. Struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze*, red. C. Kukła, Warszawa 2008, s. 283–294.

²³ A. Bartoszewicz, *Piśmienność mieszczańska w późnośredniowiecznej Polsce*, Warszawa 2012, *passim*.

MACIEJ MIKUŁA
(KRAKÓW)

*Na marginesie edycji miejskich ksiąg kryminalnych.
Prawo pisane i dzieła prawnicze
w praktyce sądu krakowskiego i dobczyckiego*

W ostatnich kilku latach w ramach serii *Fontes Iuris Polonici* ukazały się cztery tomy źródeł. Trzy z nich to księgi kryminalne miasta Krakowa z lat 1554–1615, 1589–1604 oraz lat 1630–1633 i 1679–1690, wydane przez zespół kierowany przez Wacława Uruszczaaka (Maciej Mikuła, Krzysztof Fokt, Anna Karabowicz). Ponadto w serii ukazała się księga kryminalna miasta Dobczyce z lat 1699–1737, opracowana przez M. Mikułę. Wydane źródła zawierają liczne informacje o stosowaniu w praktyce – zarówno przez sądy, jak i pełnomocników procesowych – przepisów prawa stanowionego. Są to dane, które wzmacniają tezę o szerokim wykorzystaniu prawa spisane go w miejskiej praktyce prawnej. Na kartach tych ksiąg odnaleźć można odwołania do prac prawniczych Jodoka Damhoudera, Andrzeja Lipskiego, Bartłomieja Groickiego, Pawła Szczerbica i Mikołaja Jaskiera.

Słowa kluczowe: prawo miejskie, księgi kryminalne, rada miejska, wójt, prawo magdeburskie, Kraków, Dobczyce, Jodok Damhouder, Andrzej Lipski, Bartłomiej Groicki, Paweł Szczerbic, Mikołaj Jaskier

MACIEJ MIKUŁA
(KRAKÓW)

*On a margin of editions of municipal criminal reports.
Written law and jurisprudence in the practice
of Cracow and Dobczyce courts*

Four volumes of sources were published in the recent few years in the series „*Fontes Iuris Polonici*”. Three of them are Cracow criminal records from 1554–1615, 1589–1604, 1630–1633 and 1679–1690, which were edited by a research group (Wacław Uruszczaak, Maciej Mikuła, Krzysztof Fokt, Anna Karabowicz). Another volume includes a criminal court records of Dobczyce (1699–1737), prepared and edited by M. Mikuła. Edited records deliver a valuable information about legal sources, which were in use in legal practice. There were applicable by courts, also by parties (plaintiffs and defendants and their plenipotentiaries). These evidences strengthen a hypothesis of using several written law sources in a legal practice. The pages of the edited sources include links to works of Jodok Damhouder, Andrzej Lipski, Bartłomiej Groicki, Paweł Szczerbic and Mikołaj Jaskier.

Key words: municipal law, criminal records, city council, advocates, Magdeburg Law, Kraków, Dobczyce, Jodok Damhouder, Andrzej Lipski, Bartłomiej Groicki, Paweł Szczerbic, Mikołaj Jaskier